

ללא חברה מנחה

דוד ברש

התנצחו בניסוחים אידיאולוגיים. הצירוף "עובדי-אדמה" אמר הכל. גם אלה שהיו רחוקים כביכול מ"אידיאולוגיות" לא אמרו להקים בארץ-הקודש עיירה שפרנסתה כדרך שמתפרנסים בתפוצות הגולה.

בין נהלל לקודמותריה מפרידות לא רק כך וכך שנים, אלא גם כך וכך נסיון יישובי שנצטבר. מאווייהן של דמויות עולים ראשונים, כגון מגדלי מוכר ספרים וחברו ר' ליב המלמד, שברחו "ביי-מיהרעש" מעירתם והתאוו ל"קולוניה" בארץ-ישראל, פסולים היו בעיני עולים שבאו כימי דור אחרים ועתידים היו להקים את נהלל. חלומי של ר' ליב המלמד — כשהוא מטייל בפרדסו ואומר לפועליו: "עבדו עבדו ואל תתעצלו", והפועלים מזמינים אותו לשבת בצל האילנות וליהנות מהפירות שנשתבחה בהם הארץ, חלום זה נדרש בפי הדור הבא לגנאי. שכן הגלות היתה בעיניהם גלות לא רק בגלל "הסופות בנגב" ו"ימי הרעש". גם כששקעו עגלותיהם של מגדלי ור' אלתר יקנה"ז בבוכץ, והם נזקקו לידיהם של בני עשו כדי לחלץ עגלותיהם, היה בכך טעמה וכיעורה של גלות. לימים כשקראו בשירי ביא-ליק, "עצבון ידי בלי כוח", "לא ידי עיצבונן שב-לים, לא ידי קומתכן טיפחה", הובהרו תביעותי-

למה מתכוונים האומרים כי "מלאו כך וכך שנים לישוב פלוני"? האמנם רק לזאת, שלפני כך וכך שנים באו אנשים, "חלוצים" כמובן, ויסדו אותו ישוב? שהרי אם מדובר על מה שקרה לפני עשרות שנים, הן לא רק אותו ישוב לא היה קיים, אלא האיזור כולו היה שמים, ואם מדובר בעמקים, ודאי היו שם ביצות קדחת, ושנות מח-סור מגורים בצריפים סמוך לרפת וללול, ולא מעטים היו העוובים, אך אלה שהתמידו הם היו החלוצים, ולהם התהילה.

לנהלל מלאו חמישים שנה. חדרה שקמה בבי-צותיה, קדמה שלושים שנה לנהלל, ופתח-תקוה שקמה בביצות הירקון מתקרבת למנין שני יוב-לות. נהלל עדיין היא כפר גדול, האחרות איכ-לוסיהן נתרבו, יצאו מכלל "מושבה" והגיעו למ-עמד של ערים. ואנו כלום אין לנו אלא לציין תאריכי יסוד, להלל את הראשונים על מעשה רב שעשו, בנוסח לפנים היתה כאן שממה והיום חיים ומתפרנסים כאן כך וכך יהודים?

אפשר שראשוני פתח-תקוה וחדרה לא נתכוונו אלא להקים יישוב של חקלאים יהודים בארץ הקודש. אך אין ניסוח זה ממצה את העניין. לא לישוב סתם נתכוונו אלא לאורח-חיים המיוסד על עבודת שדה וכרם. הלא באותם הימים עוד לא

זו ראו בה משהו מבוגר ויציב יותר באותה חב"ה מסוערת מציפיה לעולם חדש העתיד לקום, חברה שנראתה כאלו טבלה באור ולא נכנסה לצונן. ודאי לא נדייק בדברים אם גרצה למצות את הויכוח שהוא סביב מושב-העובדים במונחים של "סוציאליזם" ו"קומונה" — כשם שלא נוכל להגדיר את א. ד. גורדון במונחים שגורים אלה. אגב, גורדון, שלא היה חבר בגרעין של מושב עובדים, הוא שנתן ברכתו לצורת התישבות זו — לא הפעם היחידה שדעתו חרגה מן המקובל באותם הימים. מושב העובדים לא שלל שיתוף עובדים בכל צורה שהיא, אלא ביקש להבטיח שהתא החברותי הראשוני — המשפחה — יעמוד במגע ישיר עם תכנון העמל ועם פרי העמל. ואולם במפעל התישבות בארץ חדשה, ללא מסגרת ממשלתית, ודאי שאי אפשר היה לראות את המשפחה העובדת כתא מבודד, והיה צריך להבטיח צורות ארגון שיתופי לרכישת כלים גדולים, לשיווק, לבריאות, לחינוך, ועל הכל לעזרה הדדית.

ויזכר גם זה כי בויכוח המר של אז נוצר לחץ מוסרי גדול על מושב העובדים לחיזוק סייגיו, לבל יתגלגל אל ה"קולוניה" מיסודם של ראשונים והפרשה הכאוכה של הפועל במושבה עוד לא נסתיימה. בגבור העליה השלישית והרביעית ניטשה מערכה כבדה מול שער הפרדסים הנעורים בפני עבודה עברית. באותם הימים שיושבי גבעת-שימרון — נהלל לעתיד — עמדו בייבוש ביצות העמק הכריזו הפועלים חרם על המושבה המתנכרת, שייבשה את ביצותיה במסירות-נפש כזו בשנת תרנ"א. אכן ייבוש ביצות נהלל לא היה בו משום חזרה על ייבוש ביצות חדרה. השתנתה הטכניקה, במקום נטיעת יער אקליפטוס בא ניקונו על-ידי חפירת תעלות והנחת צינורות. וגם הווי החיים שעמד להיווצר בנהלל לא יכול להיות המשך ישר למושבה חדרה.

שעתם הגדולה

חמישים שנות נהלל הן, כאמור, חמישים שנות תנועת מושבי העובדים. לא רק כך וכך כפרים

הם לכפר הארץ-ישראלי משל קודמיהם. ולא רק תמונה ברורה לעתיד היתה להם, אלא גם בקורת קשה כלפי העבר.

בין תרנ"א לתרפ"א

אלה שיסדו את מושבתם בביצות חדרה, ולא כל שכן הקודמים להם, זכאים ליהנות מתום-לב של ראשונים. ראשונים אלה כל מעשה שלהם כרוך ביסורים ללא שיעור, ומעבר לאותה עשיית בראשית משתרע עולם מבושם מכל קסמי הגאולה. דורות שבאו אחריהם בהכרח שהיו מפוכחים יו-תר. שכן קדמה לעלייתם קריאתו של יוסף ויתקין, שדובר בה לא על מכשולים סתם כי אם במפורש על צורות התנוונות של ההתישבות הקיימת. הדי-גש שוב לא היה על "נחלת שדה וחרם" כי אם על "כיבוש העבודה" בקולוניה שהקימו קודמיהם, לשון אחר, על הצורך לעשות אותה קולוניה ליהודית. ועוד ימים רבים לאחר עלייתם היו מת-ווכחים אם להניח כיבוש עבודה ולעסוק בהתישבות משלהם. תכניות ההתישבות של יוסף בוסל ואליעזר יפה בוודאי שאין ההגדרה המארר-כסיסטית לאוטופיה הולמת אותן. אין כאן חוון על אורח-חיים אידיאלי, אלא הרצון להבטיח קודם-כל כפר עברי עובד, וחברה החיה על עמ-לה בארץ כולה. הדרך לחירות מדינית היתה, כמו-בן, רחוקה מאד, כמעט מעבר לאופק הראיה. אך אפשר היה לתקן לפי שעה את מה שנראה פגום כל כך בהערכת עצמנו, כפי שזו נשתקפה באירוניה של מגדלי ואף בהומור הטוב של שלום-עליכם.

במלאת חמישים שנה לנהלל, ולמושב העובדים בכלל, צורת התישבות מושרשת ומכובדת, אולי ראוי לזכור, כי חלק נכבד מציבור הפועלים ורוב מנהיגיו באותם הימים התיחסו למושב בספקנות רבה. סמכותו של א. ל. יפה, בעל החוברת "ליסוד מושבי העובדים", וזכויותיהם של אלה שקיבלו עליהם להגשים תכנית זו, זכו-יות שנקנו בשנים של כיבוש עבודה ופעילות ציבורית, הן שעמדו למושב-העובדים שלא יוח-רם בראשית צעדיו. והללו שבחרו בדרך חיים

דת בשעתו, ואף על פי כן חלה התפתחות בראייתם ובהישגיהם. כך היו רבים מאנשי העלייה השנייה והשלישית מסתייגים מן ה"תרבותניק", חשש שמא יפגע עידונה של תרבות בפשטות החיים של העובד. אחרת היתה דעתו של א. ד. גורדון, שעוד באותם הימים העז לדבר בזכות האוניברסיטה. לימים נשתנו הדברים, ומשקמה נהלל דאגו אנשיה להקים בית-ספר משלהם, ממסיהם דוקא, ללא השתתפות ההנהלה הציבורית. הם אף קבעו את תשעה באב ליום של דיון בבעיות חנוך למושב כולו.

בית-הספר היה כְּאֶתְגֵּר לכפר, ומיטב המורים באו אז לנהלל. מלכתחילה לא היתה ברורה מתכונת הלימודים, והתחומים בין שעות לימוד לשעות עבודה לא היו ברורים. אך דבר אחד היה ברור: אין כפר ללא תרבות כפר. ובין הנסיונות להרחיב את תחום הלימודים מגיל הילדות לגיל הנעורים ואף לגיל של בגרות היתה הנסיון לרכוז את נוער המושבים הותיקים ל"ירחי דכלה" — חודש עיון של כיתות המשך — בירושלים. אין צריך לומר, שאותם ירחי לימוד לא היו שלב מעשי לרכישת מקצוע זה או אחר. מטרתם היתה הרחבת תחום הראייה של בעיות לאום וחברה. כשם שסברו קודמי קודמינו, כי חייב אדם ללמוד להיות יהודי, סברו עתה כי חייב אדם ללמוד להיות איש התישבות. שכן היתה זו החברה המנחה באותם הימים. המרצים באוניברסיטה של ירושלים נענו ובאו ברצון לסייע לאותם ירחי לימוד. וזכורני מה שאמר לי אז מ. בובר: "סבתי סיפרה שראתה פעם אחת מלאך. אילו בא לפני אדם שכוחו להקים תרבות עם ראויה לשמה, הייתי רואה אותו כראות מלאך...".

ללא חברה מנחה

בימים שנסער הציבור לרגל מה שנקרא "הפרשה", נתכנסו בנהלל חברים אחדים וביקשו להקים חבורה מאנשי התישבות בעמק יזרעאל ובעמק הירדן, לא כדי לתווך ולפשר, אלא כדי לקום ולצעוק בקול גדול: הרף!... ולא משום מיאוס המחלוקת בלבד, אלא משום שפולמוס-

קמו בעקבות נהלל. קמה תנועת התישבות שהייתה רוח החיה שבה היו אנשי נהלל. מתפקדים היה לא רק לדאוג למירב אפשרויות לכך וכך מתנחלים, אלא להסתגל לכל התנאים — ובכלל זה בנין משק ללא תקציב בשעות שלאחר יום עבודה שכירה במושבה הסמוכה, ללא יחידת קרקע קצובה ומוסכמת ובמיעוט מים. ואחר כך באה פרשת "האחוזיות". ב"חומה ומגדל" החלה התנועה הקיבוצית, אך מושב העובדים ראה עצמו שותף מלא בה. אך המצייר לו תמונה ורוי-דה של פרק-זמן זה לא יצדק גם הוא, לא לגבי ההתישבות העובדת בכללה, ובודאי לא לגבי מושבי העובדים. עיקר השאלה אשר לפני תנועה חברתית התישבותית הוא לא אם ניצלה מכל המכשולים שהזמן והמקום ערמו על דרכה. המדור-בר בבני אדם יודעי חולשות ומלומדים בנסיונות רבים. עיקר השאלה הוא אם היה מאבק, ואם אותו מאבק זכה להמשך. האם היה לאנשים יעד מעבר לפתרון השאלה הכלכלית הקרובה, והאם שמרו אמונים ליעד זה? על כך יש לענות בדרך כלל בחיוב, לפחות לגבי התקופה שקדמה לקום המדינה. על כן הכשיר מאבק זה את תנועת מושבי העובדים למפעלה הגדול עם קום המדינה — הדרכתה וקליטתה של העלייה הגדולה להתישבות בשטחים הגדולים שהתפנו.

בין המסתייגים ממושבי-העובדים בראשיתו היה גם בן-גוריון. כשבאה לידו חוברת של צעירים, שהיו ראשונים ללכת בעקבות נהלל וקראו לחוברת שלהם "בדרך לכפר", פסק בן-גוריון, מזכיר ההסתדרות אז: "בדרך לפתח-תקוה". וכשבא לברך, בתוקף תפקידו, את נהלל במלאת לה עשר שנים אמר: "אתם עומדים על הגבול, גבול תנועת הפועלים. מעבר לגבול זה האויב של תנועת הפועלים ושלכם...". עתה עם קום המדינה ובבוא ההתישבות הגדולה הגיעה שעתו של מושב העובדים. ובן-גוריון הוא שכינס את נוער המושבים בנהלל וגולל לפנייהם את המשימה לקום וללכת הם ומשפחותיהם הצעירות לחיות עם העולים בכפריהם החדשים.

דברים רבים צפו ראשוני ההתישבות העוב-

והאגודות השיתופיות". רבים הם אשר באנרכיה ניחא להם. אמנם בגניחות על העבר הרומאנטי שחלף ועל הזמנים המשתנים יכלו להשתתף הכל, אך חוק שמסכת עונשין בצדו, האוסר החכרת קרקעות לזרים וגותן סמכות של ממש לכפר הרשום כאגודה שיתופית, בזה היה משום חידוש, ולא הכל הסכימו עליו. ולא היה הויכוח בין צעיי-רים לותיקים, בין התישבות ותיקה לצעירה. הפיי-לוג ביתר את נהלל גופה. גם אם היו מצדדי החוקה רוב, ברי היה שאין להשיג תחוקה ומסגרת מחייבת בלי סיוע מן החוץ — של מפלגות העבור-דה ונציגייה בכנסת. אך סיוע זה לא בא מפני שיקולים שונים. תחילה התרכוזה תשומת-הלב ב"פרשה", ואחר-כך באו כרגיל מיבחינים בטחור-ניים. מיום שקמה המדינה הננו שרויים במתח בטחוני חמור, ונוח לנו לטשטש או לדחות כל הכרעה בבעיות חברה ועבודה. וכך נקבעים דפוי-סים חברותיים חדשים, ונפרצים דפוסים שהיו קיימים קודם. אפשר כמובן למצוא צידוקים לכך, אלא שאין הצטדקות משנה תהליך.

התהליך השורר פגע בכל התנועה ההתישבו-תית. רפיונה נטל ממנה את חשיבותה. החברה במדינת ישראל איבדה כוח מנחה, כוח שהיא זקוקה לו כל כך במבחינה השונים. השיר שלפ-נים הרגיו את מי שהרגיו והסעיר את מי שהס-עיר: "ראשונים תמיד אנחנו" היה לזכרון-עבר מעורר געגועים.

המצב שפגע בתנועה הקיבוצית פגע עוד יותר בתנועת מושב העובדים. אם התנועה הקיבוצית הפסיקה את הויכוח על עבודה שכירה, אך עדיין היא יוזמת תכניות תרבות והשכלה, הנה בנהלל ובכל המושבים הותיקים, פרט לאחד, לא נותר אפילו בית-ספר עממי אחד בתחומם וביזמתם. פירוש הדבר שביום חגה יכלה נהלל לספר הרבה על עברה, אך לגבי היום לא היה לה מה לומר לצעיריה זולת זאת שהמקום יפה לגידול פרות ותרנגולות, ואלו תינקות של בית רבם הזקו-קים לתורה ולהסברה יפנו למקום שיפנו ...

אילו היה סיפורה של נהלל, וסיפור שאר מו-

סרק זה מסיח את הדעת מענין חשוב הרבה יותר, מן הויכוח הנוקב על דמותה של החברה העוב-דת במדינה. בשעת הדיון קם אחד מותיקי נהלל ואמר: "אריות נהלל שוב אינם שואגים...".

ואכן השאגה לא נשמעה. ולא דוקא משום זקנותם של בני הדור הראשון. חלה הזדקנות קודם-זמנה של התנועה כולה. והורגש הדבר עוד בעצם שיא הישגיה. בשעה שהצעירים, אני-שי הדור השני, יצאו להדריך את ההתישבות החדשה של העולים, מיד ניכר בהם שהם "ביצו-עיסטים". במיטב מסירותם עשו בהדרכה חקל-אית מקצועית, בארגון קניות וכדומה, אך מעט מאוד נתנו דעתם לבעיות חברה ולעקרונות. "ביצועים" זה עלה בקנה אחד עם תכנונם של מומחים מטעם מחלקת ההתישבות, שמשום מה סברו כי ככל שנמזהר להטיל את "הטלית והתפיי-לין" הימה כן יקל לאניה לשוט. ככל שהתחלפו התכניות, לא היה מורגש מעולם שהן מיועדות למשפחה החיה על עבודתה. ומנהיגות תנועת המושבים אף לא הנחתה ולא הדריכה את השלי-חים הצעירים. קשה לדעת באיזה מידה היו הללו מוכנים לקבל מרות, אך הנסיון אף לא נעשה. אכן חילוף המשמרות בין הדורות במוסדותיה של תנועה זו נעשה בשופי. אך אין הדבר כולו לשבח, שכן לא נתלווה לו ברור נוקב על הפיק-דון היקר העובר מדור לדור. "אנשי המעשה" לא מנעו מלקיים פעם בפעם מעין שיחה כללית על ערכים שהם בבחינת "הלכה ואין מורין כן", ואלה המכונים התישבות צעירה הניחו בתוכם-לב, כי אין בעיות כלל מלבד נושאים כגון מיכסות ייצור וארגוני קניות.

כאן מקום להזכיר ויכוח, שגעש ונדם, הלא הוא הויכוח על "חוקת המושבים". בחוברתו של אלי-עזר יפה "ליסוד מושבי עובדים" נוסחו קצת תק-נות, הנובעות מן העקרונות שהנחו אותו בכת-ית בת התכנית. כיון שחרגה התנועה מתחום כפרים מעטים, וקמה מדינה העומדת על חוקים ותקנות, היה צריך להתאים את המסגרת ההתישבותית למסגרת התחוקתית של המדינה. בלשון משפ-טית קרוי הדבר: "תיקון לחוק הקואופרטיבים

של מדינת-ישראל כמיבנה ומנגנון גרידא ללא חברה מנחה, לא פשוט כל כך להיפטר באנחת געגועים על הימים הטובים שחלפו. ב"הגולם" של לייויק בשעה שהמהר"ל נוטל מן הגולם את השם המפורש, מופיע מעליו ראשו של תנחום בשאלה: "ומי יציל?"

שבי העובדים שקמו בעקבותיה, ענינה הפרטי של אחת החברות האוטופיסטיות, אפשר היה לפטור את הדברים באנחה, מעין האנחות שליוו "אוטופיות" שונות בשקיעתן. אך אם קשה לנו לקבל את תנועת ההתישבות בתחום תחית ישר-אל כאחת ה"אוטופיות", ואם קשה לנו קיומה